

ALMBERGSBJÖRKEN

Rönnäs fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

**Dalarnas
museum**

ALMBERGSBJÖRKEN

Rönnäs fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Redaktion

Lars Jönses och Kristoffer Ärnback

Omslag: Fäbodgården Arvids som tillhörde Grytbergs i Hälla. Gården är kringbyggd på tre sidor om gårdstunet, bland annat med ett ålderdomligt timrat fåjs, stor tröskloge och stall med portlider. Manbyggnaden är en välbevarad äldre sidokammarstuga och gården har särskilt kulturvärde. Fastigheten Hälla 13:12.

Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet 12014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Landskap, placering och byform	7
Gårdsformer och gårdsstrukturer	7
Bebyggelsens huvuddrag och detaljutformning	7
Utmärkande drag	8
Värden	11
Platsnamn	11
Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället	11
Blandby	13
Bystruktur	15
Timmerhuskulturen och månghussystemet	15
Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse	19
Kringbyggdhet	20
Värdekarta	22
Vad är ett kulturmiljöprogram?	24

Byn Almbergsbjörken är belägen nordväst om byn Almberg och sydöst om byn Böle. Bebyggelsen koncentreras till en avsats omgiven av sluttande öppen och hävdad betes- och odlingsmark.

Beskrivning

HISTORIK: Blandbyn Almbergsbjörken, som både haft bolgårdar (för bofast befolkning) och fåbodgårdar, ligger i Rönnäs fjärding i Leksands socken. Byn ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls landskommuner i Leksands kommun.

LANDSKAP, PLACERING OCH BYFORM:

- Byn är belägen i den östra delen av nuvarande Leksands kommun, strax nordväst om AlMBERG och sydöst om Böle. Högt beläget på ett berg i väster finns fåbodstället Bastberg och i öster Hundraberg. Byvägen mellan AlMBERG och Böle löper genom byn i sydöst-nordvästlig riktning. Byvägarna i Almbergsbjörken är grusbelagda.
- I Almbergsbjörken är gårdarna koncentrerade till en klunga på en hol-liknande avsats i en syd- och sydvästsluttning. I den norra delen av klungan är gårdarna tätt grupperade kring en byväg och i söder glesare med markerat höjdläge ovanför det öppna och hävdade betes- och odlingslandskapet. Det finns också en ensam klunga med två gårdar vid skogskanten i öster. Byn erbjuder utblickar företrädesvis söder och västerut, mot kuperade vidsträckta skogslandskap och sjön Skvin.
- Öppna och hävdade betes- och odlingsmarker omgärdar i princip hela byn. De största sammanhängande ytorna med sådan mark finns dock i sydväst. Jordbrukslandskapet har en småbruten karaktär med odlingsrösen, träridåer och impediment. Vissa rösen finns utmärkta på storskifteskartan från år 1827. Det finns också betes- och odlingsmarker inbäddad i skogen runtomkring byn.

GÅRDSFORMER OCH GÅRDSSTRUKTURER:

- Byns bolgårdar (bofasta) är koncentrerade till de norra och västra delarna av klungan. På dessa gårdar finns ofta större manbyggnader och ekonomibygnader. Vissa med sen 1800-talskaraktär. I söder finns mer glest placerade fåbodgårdar där byggnadsbeståndet i hög utsträckning består av ålderdomliga små timmerhus. Samtliga äldre gårdar i byn är kringbyggda, som mest på tre sidor om gårdstunet. I den södra delen av byn har det tillkommit en ny, större vitmålad villa med tillhörande garage.

BEBYGGELSENS HUVUDDRAG OCH DETALJUTFORMNING:

- På de äldre gårdarna utgörs byggnadsbeståndet i hög utsträckning av ålderdomliga timmerhus i form av bostadsbyggnader, trösklogar, fåjs (fåhus), bodar, stall med portluder och foderbodor. Ibland står de äldre timmerhusen grupperade i längor om två. Bland bostadshusen finns enkelstugor, sidokammarstugor, parstugor och korsplanshus.

- Nästan alla äldre byggnader är långsmala, faluröda eller ofärgade och med sadeltak som har en takvinkel omkring 30 grader. Den äldre bebyggelsen är enkel och präglas av småskalighet. Inga byggnader är högre än motsvarande två våningar.
- Beträffande fasadmaterial förekommer varianter där knuttimrade byggnader har stommen blottlagd som fasad. Det förekommer även att byggnader är inklädda med locklistpanel eller stående och liggande fasspontpanel.
- Nästan alla tak täcks av tegelröda en- eller tvåkupiga takpannor i lertegel.
- Knutar och fönsteromfattningar är ofta målade vita på bostadshus.
- Skorstenar är i lertegel och oftast av enkel modell med lätt profilerad utkragning ovanpå.
- På äldre hus är det vanligt med spröjsade tvålufts träfönster där varje båge innefattar tre lätt stående eller liggande glasrutor. Det förekommer också hus med korspostfönster. På byggnader uppförda under 1900-talet är det vanligt med tvålufts träfönster utan spröjs.
- På äldre bostadshus är ytterdörrarna ofta enkla och i trä. Det förekommer exempelvis brädklädda dörrar och parspegeldörrar.
- Beträffande äldre farstukvistar förekommer dels varianter med sadeltak som uppbärs av kontursågade hörnbrädor, farstukvistar eller förtak i snickarglädjestil samt varianter av inbyggda farstukvistar och glasverandor.
- Fönster- och dörrömfattningar på äldre hus är oftast enkla med fyra brädor där sidobrädorna omsluter topp- och bottenbrädorna.
- Många äldre byggnader har under senare tid omdanats genom exempelvis tilläggsisolering, fönsterbyten, dörrbyten och utbyggnader.

UTMÄRKANDE DRAG:

- Det finns fyra gårdar i byn som fortfarande är kringbyggda på tre sidor. Två av dessa är fåbodgårdar där byggnadsbeståndet helt utgörs av ålderdomliga timmerhus. På fåbodgården Arvids, som tillhörde Grytbergs i Hälla, finns exempelvis en förlängd sidokammarstuga, ett ålderdomligt timrat fåjs, tröskloge samt stall med portlider och foderbod. Fåbodgårdarna i Almborgsbjörken hade tillhörande åkermark och krävde därför ett förhållandevis omfattande byggnadsbestånd. Inte sällan fraktades äldre byggnader till fåbodgårdarna i samband med moderniseringar på respektive bolgård, varför bebyggelsen på där kan framträda som särskilt ålderdomlig.

Back Mases på fastigheten Almbergsbjörken 5:3 anses vara en av de äldsta gårdarna i byn. Den var förut kringbyggd på alla fyra sidor.

Ovan, utsikt mot de öppna och hävdade odlingslandskapen mellan två ekonomibyggnader. Mitt i blickfånget syns ett ålderdomligt naturligt gränat härbre beläget på fastigheten Almbergsbjörken 2:3.

Till vänster, anfarten till byn med ålderdomligt härbre till höger. Fastigheten Almbergsbjörken 7:6.

Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknytta till platsens specifika historia. Att beakta god ortnamnsred är lagstadgat enligt kulturmiljölagen. Lokalt uppfattas Almbergsbjörken som en del av byn Almberg och kallas helt enkelt för Björken. Björken syftar på en plats där det växer björk, eller en björkdunge. Almberg antyder en plats där det funnits alm (trädslaget) som är högt belägen.

Värden/var varsam med

- Platsnamnet Almbergsbjörken.

Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället

Byarna som helhet, i synnerhet med avseende på bebyggelsens utbredning och samspelet mellan bebyggelse och odlingsmark kan berätta en mångfald av berättelser om livet i Dalarna och Leksand innan industrisamhällets genombrott på landsbygden. I det äldre bondesamhället, här menat som det av jordägande bönder dominerade samhälle som föregick industrisamhället på många platser i Dalarna, uppdelades av tradition såväl jord som byggnader mellan alla syskon i en syskonskara vid arvsförfogning. I Leksand och Övre Dalarna var de flesta därför småbrukare med egen gård och egen jord, något som är annorlunda gentemot många andra delar av Sverige, där en mindre andel av befolkningen faktiskt ägde jord. När befolkningen ökade, särskilt från och med 1700-talet, splittrades odlingsmarken i komplexa ägofigurer. Något som på sikt ledde till ett jordbruk med minskade marginaler och större känslighet för missväxt. Detta tvingade delar av befolkningen på arbetsvandringar med bisysslor, och gav upphov till bland annat ett utpräglat fåbodbruk. Den odlingsmark som fanns var livsviktig ekonomiskt, men även av stor social betydelse. Att ärva och äga jord ansågs mycket viktigt, och medförde viktiga demokratiska rättigheter och möjligheter, bland annat till att bedriva fåbodbruk och att ha rösträtt i sockenstämman.

Det finns specifika företeelser i landskapet i och kring byn som berättar om det äldre bondesamhället. Djurhållningen var förr en förutsättning för livsuppehållet. Hur många djur man kunde hålla berodde på tillgången av bete och vinterfoder. Antalet djur styrde i sin tur, före konstgödningens tid, hur stor åkerareal man kunde hålla. Det rådde därför stor konkurrens om slätter och bete och i stort sett all tillgänglig gräsmark utnyttjades för slätter medan sämre mark brukades till bete. Hackslogar kallades de stenbundna fastmarker som inte var lämpliga att odla upp men som ändå gav tillräckligt så det var värt

att slå. Förbättring av slättermarkerna utfördes i den mån det var möjligt och man kan se spår av stenröjning. Den årliga slåttern skapade en mager mark som sällan eller aldrig fick tillskott av gödning och därmed gavs förutsättningar för en stor mångfald av växter, insekter och svamp. Varje liten rest av denna naturtyp är värd att förvalta då de ofta hyser hotade arter.

Idag har slättermarken till stor del växt igen och en liten del har röjts upp till åker. I det som tidigare var öppen mark, åker och äng kan man idag ändå finna spåren av odlarmödan i form av rösen, åkerkanter, beskurna träd men även i själva artsammansättningen. I och runt byarna fanns förr stora arealer slättermark men med dagens jordbruk är de nästan helt försvunna. De som finns kvar är därför värdefulla att värna.

För att dryga ut vinterfodret till djuren repades löven av träd eller så skars riset av från träd som rönn, sälj och björk. För att underlätta för löv- och risskörd beskars träden, hamlades, på den höjd som var lämplig. Lövfoderträden har kunnat bli mycket grova och gamla och är hemvist för en mångfald av arter. De kan kännas igen genom sin speciella form där grenarna ofta kapades mer än två meter över mark dit djuren inte nådde och det finns en tydlig hamningszon med grenskott och knölar på stam och huvudgrenar.

Det var inte ovanligt att man planterade vårdträd på gårdarna. Det var ofta ädellövträd, som lönn, lind, alm, ek eller ask. Vårdträden skulle i äldre folketro beskydda gårdens invånare men kan även ha planterats för att exempelvis markera ett barns födelse.

Om fruktträd vårdas på rätt sätt kan de bli gamla och de kan vara värdefulla karaktärsskapare på gårdarna. Alléer, som kan vara enkelradiga eller dubbelradiga, förknippas ofta med högreståndsmiljöer, vilket det är knappt med i Leksands bymiljöer, men de kan även ha planterats längs vägarna för att ge vindskydd och skugga. De kan också ha använts för lövtäkt.

Almbergsbjörken omgärdas av öppna och hävdade betes- och odlingslandskap. I den västra delen av byn genomskärs landskapet av impediment och odlingsrösen varav vissa finns utmärkta redan på storskifteskartan från år 1827. De öppna och hävdade betes- och odlingslandskapen kring Almbergsbjörken är mycket betydelsefulla för förståelsen kring de sociala och ekonomiska förhållanden som präglade livet i byn i äldre tider och har därför särskilt kulturvärde. Att jordbrukslandskapen hålls öppna och hävdade, samtidigt som dess karaktär med bland annat stenrösen bibehålls är mycket viktigt.

Värden/var varsam med:

- Öppen och hävdad betes- och odlingsmark.
- Enbuskar, rösen och större stenar belägna på impediment i landskapet.
- Äldre odlingsrösen och gärdesgårdar av sten som konstruerats i samband med markberedningen.
- Synbara historiska gränser mellan olika inägor.

Blandby

Almbergsbjörken har varit en blandby, en by där det både funnits bofast bybefolkning och fåbodar tillhörande en annan by. Den komplexa sammansättningen av byar och fåbodar är typisk för Övre Dalarna, och återspeglar ett samhälle där knappa förutsättningar för en stor befolkning krävde långtgående uppfinningsrikedom i såväl markanvändning som jordbruksdrift. Berättelser som är anknutna till fåbodväsendet och Övre Dalarnas komplicerade jordbrukssystem är i hög grad relevanta för förståelsen av människors livsvillkor i Leksand i äldre tider. På fastigheterna Hälla 13:12 (Arvids), Hälla 14:10 och Romma 17:5 finns välbevarade fåbodgårdar som tydligt återspeglar fåbodväsendets komplexitet i Leksandsbygden i äldre tider. Två av gårdarna är kringbyggda på tre sidor och omfattar trösklogar, vilket är ett tydligt tecken på att gårdarna även haft tillhörande åkermark. Byggnadsbeståndet på gårdarna är som tidigare konstaterat ålderdomligt, med flera timmerhus av hög ålder och välbevarade äldre manbyggnader. Gårdarna har särskilt kulturvärde. Den sista fåbodvistelsen ägde rum år 1940.

Fåbodgården Arvids på fastigheten Hälla 13:12. Gården är välbevarad och kan berätta om fåbodväsendet i byn i äldre tider.

Korsplanshus på fastigheten Almbergsbjörken 2:4. Byggnaden är sannolikt tillkommen under det sena 1800-talet och är belägen i den norra delen av byn, där gårdarna står som tätast intill varandra och byvägen. Det faluröda gyttret av trähus är värdefullt och typiskt för Leksand och Övre Dalarna.

Värden/var varsam med:

- Fäbodgårdarna på fastigheterna Romma 17:5, Hälla 13:12 och Hälla 14:10, som genom sitt förhållandevis omfattande byggnadsbestånd kan berätta om det komplexa fäbodväsendet i Leksandsbygden i äldre tider. Förekomsten av trösklogar vittnar exempelvis om åkerbruk med spannmål som en betydande del i fäboddriften på dessa gårdar.
- Fastighetsbeteckningar som utgår från andra byar, eftersom dessa kan berätta om fäbodväsendets utbredning i byn historiskt.

Bystruktur

Bebyggelsens tillkomst och utveckling hänger samman med hur landskapets resurser kunde nyttjas. Just jordbruksmarken dikterade ofta hur gårdarna placerades i byn. Historiskt placerades många gårdar antingen i skogsbryn eller på karga höjdlägen mitt i odlingslandskapet. Detta beror på att sådana platser inte var lika användbara som odlingsmark. Gårdarnas placering i landskapet konstituerade sedan framväxten och utvecklingen av byns karaktär. Att den ålderdomliga karaktären med täta och dynamiskt framvuxna byar levte kvar så tydligt i Leksand beror på att 1700- och 1800-talens skiftesreformer påverkade byarna annorlunda här, än i övriga Sverige.

I Almbergsbjörken är gårdarna belägna förhållandevis tätt intill varandra på en avsats mot odlingslandskapet. Gårdarna bildar tillsammans ett »gytter« av hus som är karaktäristiskt för Leksand och Övre Dalarna, vilket är värdefullt. Bystrukturen kan dessutom berätta om hur bebyggelsen utvecklats i samklang med odlingslandskapet och de förutsättningar som historiskt styrte bebyggelseutvecklingen i Leksand och har därför ett kulturvärde.

Värden/var varsam med:

- Bebyggelsens organiskt framvuxna karaktär med en klunga av tätt samlade gårdar på en avsats mot de omgivande betes- och odlingslandskapen.
- Spår av gamla gårdar i form av exempelvis husgrunder, fruktträd, källare och brunnar. Vid förtätning med nya gårdar i byn bör mark där det tidigare funnits gårdar i första hand ianspråkta.
- Det tätbebyggda gyttret av gårdar och hus som framträder företrädesvis i den norra delen av byn.

Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktionsspecifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta.

Enkelstuga

Parstuga

Sidokammarstuga

De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvsförflyttning. Råvaran fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverksutförande. De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träklöka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar under 1800-talet. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levt under mycket lång tid. Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900.

I Almborgsbjörken finns flera gårdar där byggnadsbeståndet helt eller delvis utgörs av välbevarade ålderdomliga timmerhus som på ett mycket tydligt vis återspeglar det äldre bondesamhällets timmerhuskultur med månghussystem. Förutom en mängd välbevarade ålderdomliga ekonomibyggnader finns fyra välbevarade äldre bostadshus i timmer i form av två enkelstugor, en sidokammarstuga och en parstuga. Timmerhusen i Almborgsbjörken är en omistlig källa till kunskap och förståelse om timmerhuskulturen i Leksand och har därför särskilt kulturvärde. Värdet förstärks av att de ålderdomliga byggnaderna utgör en väsentlig beståndsdel i Leksandsbygdens bebyggelsekaraktär, och ofta är uppförda med en enastående hantverksmässig och utformningsmässig kvalitet.

Värden/var varsam med:

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- De knuttimrade bostadshus som finns på fastigheterna Almborgsbjörken 7:6, Hälla 13:12, Almborgsbjörken 6:16 och Romma 17:5. Värdebärande egenskaper är byggnadernas: befintliga timmerstommar; långsmala eller rektangulära form; blottlagda timmerstommar; befintliga stående locklistpaneler eller stående och liggande fasspontpaneler i trä; befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly tillkomna innan 1950; befintliga fönsterrutor tillkomna innan 1950; profilerade fönsteröverstycken; dekorativa gavelfönster med lunettform; befintliga dörrar; befintliga äldre farstukvistar med tillhörande fönster samt lövsågade eller kontursågade detaljer; befintlig utformning beträffande tegeltak, befintliga skorstenar i tegel; dekorerade taktassar; befintliga spetsvinkliga stuprör; grundmurar med synlig natursten. Stommen och formen på alla de bostadshus som uppförts innan 1930 men därefter väsentligen förändrats är värdefulla.

Kringbyggd gård på fastigheten Almbergsbjörken 7:6 i den östra delen av byn. Gården var tidigare fyrkantsbyggd. Manbyggnaden är en ålderdomlig parstuga.

Överallt i byn finns små faluröda eller grånade timmerhus som kan berätta om timmerhuskulturen och månghussystemet. Fastigheten Almbergsbjörken 2:3.

Gytter av faluröda och ofärgade byggnader i den norra delen av byn.

Ålderdomlig sidokammarstuga på fäbodgården Arvids, fastigheten Hälla 13:12.

- Samtliga knuttimrade ekonomibyggnader – djurhus, förvaringshus och verkshus uppförda innan 1930. Äldre knuttimrade ekonomibyggnader är en omistlig beståndsdel i byarnas karaktär och bör inte flyttas, rivras eller väsentligen förändras. Längor om två eller fler timrade ekonomibyggnader som står i kringbyggda gårdsformer är särskilt värdefulla. Lika så alla de härbren, smedjor, torkhus och äldre lador som finns utanför gårdsfyurkanterna runt om i byn.

Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse

Även om de äldre husen i Leksandsbygden är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen som ett gytter av tätt placerade faluröda hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar byarna, och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre byklungorna är låga - sällan högre än två hela våningar. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar tillsammans långsmala längor som ingår i olika kringbyggda former. De flesta byggnaderna har också sadeltak med tegeltäckning. Att de flesta husen är färgade med falu rödfärg eller omålade i trä är också mycket viktigt för byarnas generella karaktär. Den faluröda färgen har dessutom historisk betydelse, då den präglar byarna i Övre Dalarna och Leksand sedan åtminstone 1800-talets senare hälft. Beträffande vita detaljer i form av exempelvis fönster, fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor är detta värdefullt där det förekommer, eftersom även detta är en påtaglig beståndsdel i byns karaktär.

Värden/var varsam med:

- Den sammanhållna byggnadshöjden om högst två hela våningar.
- Att byggnaderna har en långsmal form, eller bildar långsmala enheter som tillsammans bildar kringbyggdhet.
- Tegel som takmaterial, i synnerhet befintliga enkupiga och tvåkupiga tegeltak.
- Den enhetligt förekommande ofärgade eller faluröda färgen. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg.
- Vitmålade detaljer så som fönster, fönsterfoder, fönsteröverstycken, knutbrädor och vindskivor där de redan förekommer. Undvik att måla andra detaljer än fönster och fönsterfoder vita på äldre ekonomibyggnader, eftersom detta ej förekommit i någon större utsträckning historiskt.

Kringbyggdhet

I Almbergsbjörken finns fyra gårdar som är kringbyggda på tre sidor av gårdstunet, varav två är bolgårdar som åtminstone fram tills år 1975 var fyrkantsbyggda. Dessa gårdar återspeglar, trots vissa förändringar i byggnadsbeståndet, hur bebyggelsen vanligen ordnades i Övre Dalarnas äldre bondesamhälle och har därför ett kulturvärde. Den täta och slutna karaktären som bildas av de slutna gårdstunen är dessutom miljöskapande och trivsamt, vilket bidrar till värdet. En av gårdarna, Back Mases, som är belägen på fastigheten Almbergsbjörken 5:3, är att betrakta som en av de äldsta gårdarna i byn. Traditionen med den kringbyggda gården uppstod sannolikt i syfte att skydda gårdstunet från väder och omgivning. Många gårdar som tidigare varit helt kringbyggda med fyrkantsform gårdar kom på grund av sociala och ekonomiska förändringar att utglesas från och med det sena 1800-talet, vilket även har varit fallet i Almbergsbjörken.

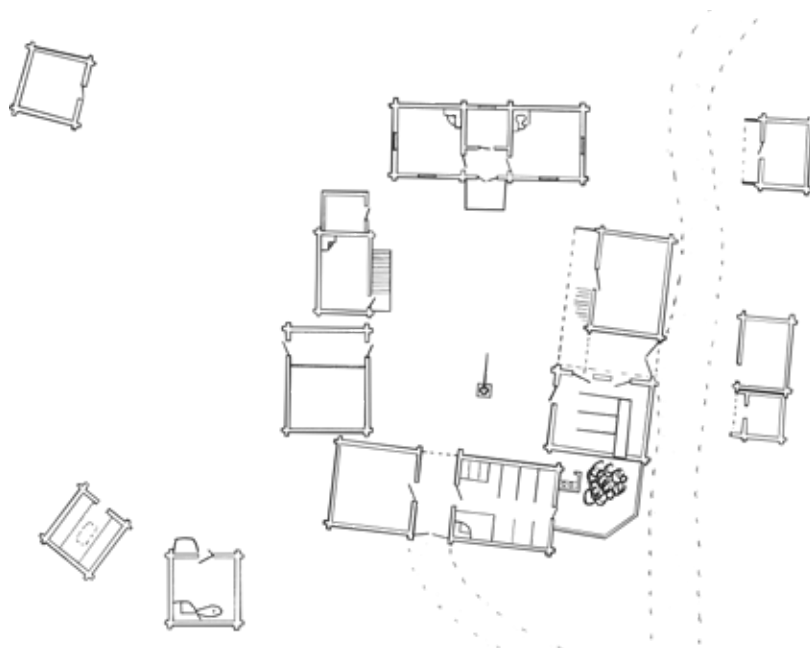
Värden/var varsam med:

- Byggnader som bidrar till kringbyggda gårdstun. Oavsett ålder bör sådana byggnader inte rivas eller flyttas. Byggnader som är placerade med fasader mot en bygata bör hanteras särskilt varsamt, eftersom sådana byggnader påverkar hela byns karaktär.
- Portlider och dörrar som leder in till gårdstunen.

De kringbyggda gårdarna kan berätta om hur bebyggelsen vanligen ordnades i det äldre bondesamhället. Gården på bilden är belägen på fastigheten Almbergsbjörken 7:6. och är kringbyggd på tre sidor om gårdstunet. Här har ett nytt bostadshus tillkommit kring 1900-talets mitt. Byggnaden är väl anpassad till bymiljön bland annat genom fasaden i faluröd locklistpanel.

Kringbyggd gård med äldre domliga timmerhus. längst upp från vänster: hölada, parstuga (bostadshus), långsideshärbre, källarstuga, lofbyggnad med portlider, vagnsbod sammanbyggd med kortsideshärbre, tröskloge, brunn, stall, torkhus, smedja, lada och fähus med portlider och gödselstack.

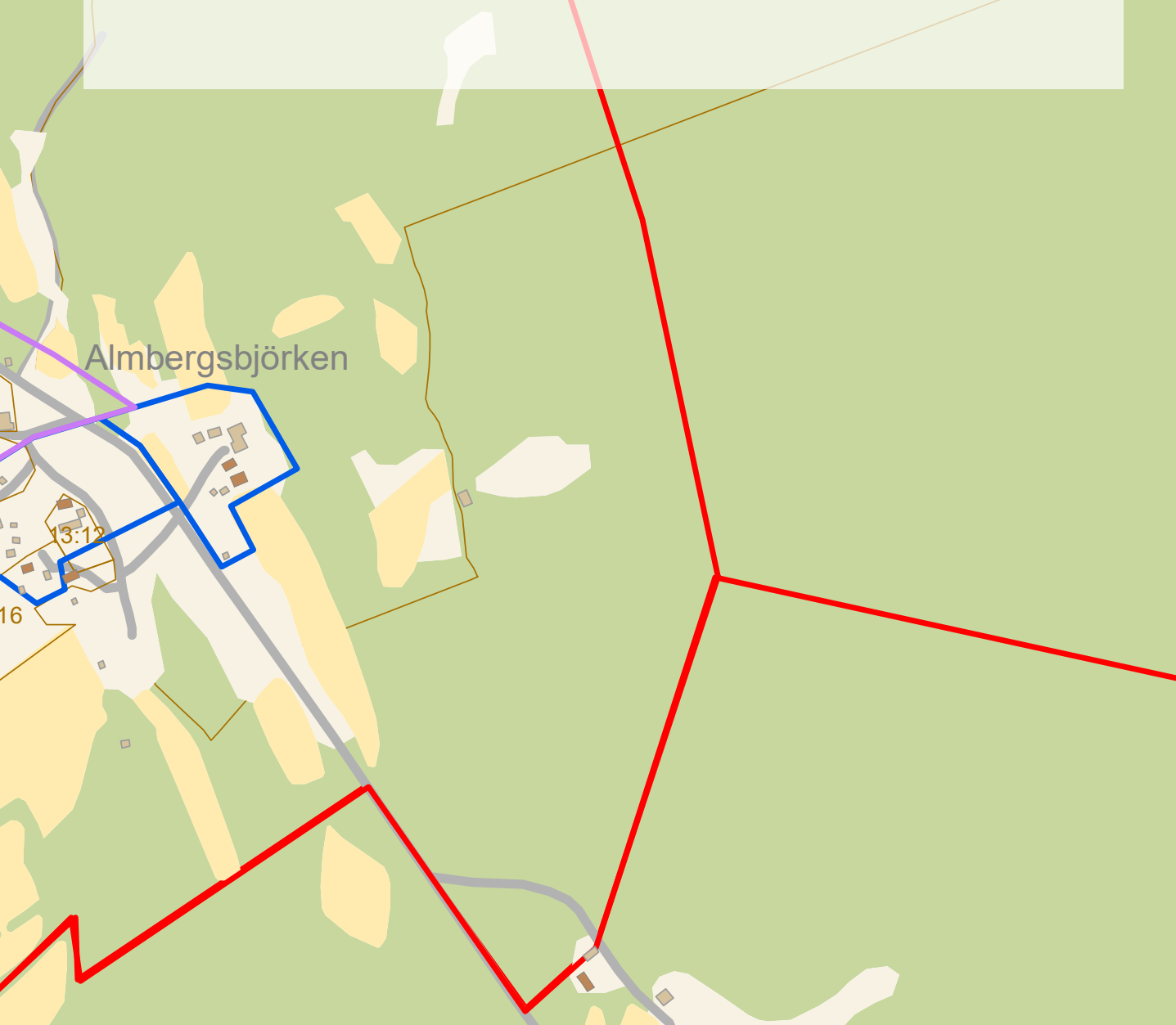

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: **Röda områden** markerar större landskapsavsnitt och bebyggelseområden med kulturvärden eller mycket höga kulturvärden. Värdebärande egenskaper inom dessa områden kan exempelvis vara byggnaders färgsättning, skala och form, sammanhållen byggnadshöjd eller jordbrukslandskapets öppna och hävdade karaktär.

Lila områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha kulturvärden.

Blå områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Kulturarhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturarhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöprogram har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Små timmerhus utanför gårdarna kan berätta om timmerhuskulturens månghussystem och är omistliga beståndsdelar till bebyggelsekaraktären i Leksand.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamhet eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgått ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga närvaron. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Ekonomiska värden

Miljöer med kulturvärden kan ha högre ekonomiska värden i jämförelse med andra miljöer. Exempelvis kan verksamheter så som ett kaféer eller butiker nyttja byggnader eller miljöer med kulturvärden i sin marknadsföring för att

locka kunder och profilera sin verksamhet. Dalarnas unika natur- och kulturlandskap med byar, gårdar och byggnader är också en viktig ekonomisk resurs inom besöksnäringen. Antingen indirekt i förhållande till annan verksamhet eller direkt som ett besöksmål. Byggnader med kulturvärden kan även vara en reell ekonomisk resurs för privatpersoner. En studie från Kulturmiljö Halland har visat att människor i Halland historiskt varit benägna att betala i snitt 7% mer i förhållande till förväntat marknadsvärde för byggnader som bedömts ha kulturvärden. Undersökningen baseras på en jämförelse av köpesumman delat på taxeringsvärde (K/T-talet) mellan byggnader med kulturvärden och byggnader utan kulturvärden.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och

- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsam samt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

 **Dalarnas
museum**